

Észrevehetően azoknak írja kritikáit, akik a szóbanforgó műveket már olvasták. Így nem vesztegeti terét tartalmi ismertetésekre, még idézetekre sem sűrűn. A legtöbb esetben ezzel a módszerrel a kritikus bensejét megmutató metaforák „bűvölete” jár együtt. Simon tanulmányaiban szerencsére nem. Még akkor sem jellemző ez rá, ha olykor – a bizonyítás mellőzésével – ilyen megállapítások is ki-kicsúsznak a tollából: „Ezekben a novellákban – Csurka István második novelláskötetéről van szó – az elszemélytelenedés, a magányosság, az egzisztenciális szorongás a konfliktus alapja”. Az idézett mondatban ugyan nem találunk metaforát, ám a megfelelő dokumentálás híján szavai mégis azzá válnak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy java írásaiban ritka az ilyesmi.

A tanulmánykötet az érintett problémák ellenére jelentős, értékes. Megmutatja, hogy az értő okosság nagy kritikusi erény, s hogy lehet pontosan, szakszerűen kritikát írni aprólékos bizonyítási eljárások s metaforizáló stílus nélkül is. (Gondolat, 1976)

BÉCSY TAMÁS

A LÍRAI VERS ANATÓMIÁJA*

Változnak az idők, változnak a nézetek. Tüskés Tibor, a legkülönfélébb műfajokkal kísérletező, legtermékenyebb tanár-íróink egyike, aki annak idején, amikor a verselemzés divatja elindult útjára, az első művek egyikével kapcsolatban még úgy gondolta, hogy a verselemzés problematikus műfaj (mert „nem lehet lekottázni a szabadon szárnyaló madár énekét”), most maga is egész kötetnyi verselemzéssel állt elő legújabb könyvében. Tegyük mindjárt hozzá: kiváló hozzáértéssel. Az a tizenhárom verselemzés, amelyet másfélszáz lapon élénk ad, java részében a didaktikus szándékú, alapos műelemzés iskolapéldái közé tartozik: azt a maximális szintet mutatja, amelyre a modern műelemzés technikája napjainkig eljutott.

Tüskés verskiválasztása önkényes, semmilyen központi elvet sem követ, legfeljebb annyit, hogy a verseket 20. századi líránkból válogatja, Adytól Fodor Andrásig (ez magyarázza a kötet alcímét), és ismertetésükben csak a kronológiai sorrendet tartja tiszteletben. Válogatásában

*Tüskés Tibor: *Versről versre*. Az újabb magyar líra megközelítése. Tankönyvkiadó, 1976.

azonban – az eddig megjelent verselemző kötetek hagyományától eltérően – nagyrészt kevésbé közismert versek szerepelnek, s akad köztük nem egy merész próba is: Szabó Lőrinc, Pilinszky János, Nagy László egy-egy önálló versének analizésére eddig nemigen vállalkoztak.

Egyébként Tüskés nem hajhász szenzációsan új szempontokat és értelmezéseket, nem dobálódzik divatos műszavakkal. Felhasználja a tudományos és az iskolai műelemzés minden elért eredményét, de a verseket lényegében a tartalom és a forma hagyományos összetevői szerint elemzi (hogyan is tehetné másképp?). Az elemzések megszerkesztésére sincs különleges módszere, legfeljebb a menetrendjük változik többféle kombinációban. A vers szövegének közlése után először rendszerint a költemény megszületésének körülményeit vagy előzményeit ismerteti – valósággal „megszcenirozza” – sok-sok életrajzi, történelmi, irodalomtörténeti és kulturális adattal, más művekből vett idézetekkel. (Olykor szinte túl messziről vagy sok kitérővel közeledik az adott vershez, túlságosan terjedelmes a bevezetés.) Azután szinte sorról sorra végighalad a versen, mintegy az első olvasás impresszióval (nemegyszer maguktól értetődő megállapításokat is szájba rágva). Végül egyes részletek, formai vagy tartalmi elemek részletes analizise következik, számtalan finom megfigyeléssel. Módszerének lényege tehát: előbb körüljárja a vershez vezető ösvényeket, külszínfejtéssel fölfedi a vers sokirányú vonatkozásait vagy összefüggéseit a költő életművének egészével, azután a formai és tartalmi rétegek fokozatos szétbontásával lehatol a verset alkotó forma atomjaiig. *A versek anatómiája* ez. Az egyes versrészletekhez fűzött megjegyzésekből, avatott érzekre, valló észrevételekből azonban nemegyszer a szóban forgó költő egész költészetére kiterjedő megállapítások szűrődnek le. (Például hogy Szabó Lőrinc versmondatainak uralkodó típusa a következtető és magyarázó mondatkapcsolat, hogy stílusában jelző, megszemélyesítés, metafora alig szerepel, vagy hogy a Szabó Lőrinc verssoraiiban előforduló sok szegmentum általában a modern líra egyik jellemző vonása. A Tóth Árpád-i *Rimes, furcsa játék* elemzése azt a címet is viselhetné, hogy: „A rím elmélete”. A három strófás *Ravensbrücki passió* elemzéséből egész kis Pilinszky-tanulmány kerekedik ki.) Főleg ezzel a tágabb látóhatárral tudja Tüskés *esszéizdlni, élvezetes esszévé* népszerűsíteni az aprólékos versanalízist, szerencsés szintézisben egyesítve a tudományos műelemzést az ismeretterjesztő költészetismertetéssel, minden tudósi nagyképűség nélkül.

Balgaság lenne azt kívánni, hogy egy ilyen, a legkülönfélébb verseket boncoló kötetben minden elemzés egyformán elmélyült, egyszintűen színvonalas legyen. Nekünk – más kritikáktól eltérően – a Szabó

Lőrinc-, Pilinszky János- és Nagy László-vers elemzése tűnik a legeredetibbnek, a legbravúrosabbnak. A többi versről adott értelmezés is többnyire helytálló *egészében*, legfeljebb egyes részleteikkel vagy hiányosságaikkal lehetne vitába szállni. Hogy csak egyetlen versnél maradjunk: József Attila *Anyámjával* kapcsolatban a mosónő nehéz munkáját szinte naiv részletességgel ismerteti, de semmit sem szól a vers 4. versszakának keserűen ingerült, fájdalmasan ironikus hangneméről (mintha csak a második versszakban említett „kegyelmesék” szavait idézné a költő), nem tudatosítja, mi a jelentősége annak, hogy a nyelvtani többes számra való átváltással („a mosónők korán halnak . . .”) *tipikussá* válik az egyszerű proletáranya alakja; holott e kettő nélkül értelmetlen a látzólag szervetlenül felbukkanó, forradalmi változtatásra ösztönző sor: „– Gondoljátok meg, proletárok . . .” Nincs utalás a „tőke” szó hármias értelmére sem József Attila lírájában (Egyes vidékeken tőkének nevezik azt a faalkotmányt is, amelyre a mosónők a mosóteknőt teszik.) Az anya nem azért „fogja két kezébe a bögrét”, mert „nagyon félti az edény tartalmát” (64.), hanem mert ez a gesztus a *népi*, falusi származék sajátos mozdulatát idézi szuggesztív hitelességgel; az „ült egy kicsit” szó szerkezetben a *kicsit* csak látszatra tárgy, valójában időhatározó. „A postás olyankor köszönt néki” sor nemcsak (sőt nem) azt jelenti, hogy „még álmodni is csak ilyen keveset tud a mama” (67.), hanem az emberi önérzet, a minden embernek kijáró megbecsülés igényét is. Ahhoz a megállapításhoz viszont, hogy ez a vers „se nem hangsúlyos, se nem időmértékes”, – „ez talán már nem is vers” (68.), a verselési módok tudósainak bizonyára lenne hozzászólni valójuk. (Alighanem helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy a szóban forgó vers ritmustitka – mint Adynál is – a kétféle verselési alapl mód művészi keverése.)

Vitathatnánk vagy hiányolhatnánk más versekben is egyes részletértelmezéseket vagy hiányosságokat. Például Juhász Gyula *Tápai lagzi*-jában sokkal tragikusabb az utolsó sor: „És a határban a Halál kaszál”, – ugyanúgy a paraszti sors végzetes kilátástalanságát szuggereálja a szimbolizmus misztikájával, mint Ady *Az öreg Kunnéjának* két sora: „S meglegyinti a szalmás kunyhót / Szárnyával az ős végzet-angyal . . .” Babits *Taldn a vízözönjének* eszmei tartalma sokkal erőteljesebben fasizmusellenes – sőt németellenes („zsarnokság”!) és pesszimista, a költő sokkal elszántabban kívánja a régi világot, a gyilkos emberiséget, az igazságtalanság pusztulását, mint ahogy Tüskés érzékelteti. Kézenfekvő, de kár Illyés Gyula megrendítő versét (*Koszorú*) Ábrányi Emil *Magyar nyelv* című versének rovására kijátszani, – a két versnek egészen más a szándéka, sőt a móndanivalója is (az Illyés-vers tulajdonképpeni monda-

nivalóját csak kerülgeti az elemzés), és a maga nemében mindegyik lehet szép és értékes. Mondhatnánk azt is, hogy a szerző általában legkevésbé tartalmi szempontból aknázza ki a verseket (szinte stereotip módszere, hogy a legpresszimistább, legtragikusabb versekből is – az irodalomtanár pedagógiai hevületével – bizakodást, remény szűr ki, nem nagy meggyőző erővel), vagy hogy a forma elemei közül túlhalmozza a deszkriptív nyelvtani adatokat (különösen a mondatfajokat és mondat szerkezeteket leltározza a divatos statisztikai módszerek példájára); viszont hajlamos a *műfaj* elhanyagolására, amely pedig nemegyszer szinte meghatározó tényező a versben. (Fodor András Berzsenyi-versénél csak az utolsó mondatban veti oda, hogy óda; Pilinszky dalformáit csupán a bennük lappangó ellentét kedvéért említi stb.) Mindezek azonban csak egyéni véleménykülönbségek vagy nem nagy súlyú apróságok a kötet elemzéseinek *globális* értékei mellett.

Tüskés Tiborban szerencsés harmóniában egyesül a tájékozott irodalmi szakértő, a világosan magyarázni tudó tanár, a műértő esztéta és a kitűnő stílusú író. Az irodalmi szakértő fölényes tájékozottsággal ontja – szinte pazarló szó- és adatbőséggel – az irodalomtörténeti vonatkozásokat, a vers- és motívumpárhuzamokat (különösen szép és ötletes az *Anyám* és a *Mama* összehasonlítása), a forrásművekből merített érdekes idézeteket. Az irodalomtanár kiválóan ért ahhoz, hogy didaktikusan aprópénzre váltsa finom belső hallásra valló megfigyeléseit, megérzékelte az olvasóval a versek apró strukturális elemeiben rejlő esztétikumot is. A szépirodalmi jellegű műveiből ismert író stílusképességének köszönhető, hogy az elemzések stílusa szabatoságában is könnyed, ötletes, élvezetes, szellemes kép- és stílusfordulatokban gazdag. Mint egy élőbeszédben előadó, intelligens *konferanszié* stílusa! Lehet, hogy éppen ezért nem egyöntetű a kötet kritikai fogadtatása: a tudósok számára nem eléggé tudós, a laikus olvasó számára túlságosan aprólékos. Tüskés nem törekszik minden mondatában mutatványos megállapításokra, bátran leír a versről – és a vers körülményeiről – maguktól értetődő tényeket is. Helyenként az a veszély, hogy „tülelemzi” a verset. Ám ezek a „lapos”, látszatra önmagukat kínáló megállapítások csak azokat idegesíthetik, akik túlságosan is tudósoknak tartják magukat (és az olvasókat) a versértésben. Néha közhelyeket is le kell írunk, alapul ahhoz, ami újat mondani akarunk. Elképzelhető, hogy ezeket az elemzéseket maguk a költők is meglepetéssel olvassák, mint amikor egy ösztönös művészmasternek megmagyarázzák saját fogásait, műhelytitkait. Tüskés munkáját három jelző jellemezheti a legjobban: okos, tájékozott és adataiban megbízható. Vonatkozik ez a kötet végén közölt „irodalomjegyzékre” is.

Az elmúlt három évtized során (mióta Bóka László *Szép magyar verse* elindította a verselemzés divatját) az irodalmi műelemzés technikája, apparátusa is sokat fejlődött. Tüskés kis kötete nemcsak a versek bonyolult világával foglalkozó irodalmunkat gazdagítja hasznosan, hanem – mint említettük – egyben *jelzés* is: milyen szintre jutott el verselemző gyakorlatunk, akár tudományos, akár iskolai oldaláról tekintjük. E könyv után, amikor az egyre szaporodó miérszépekkkel kapcsolatban ugyancsak magasra került a mérce, már csak olyan szerző merhet széles körű olvasóközönségnek versekről írni, aki még nála is jobbat – vagy másat – tud nyújtani ezen a téren.

MAKAY GUSZTÁV

SOMLYÓ GYÖRGY:

A KÖLTÉSZET VÉRSZERZŐDÉSE

Irodalomtörténészeink és kritikusaink valósággal elkényeztetnek bennünket. Egymás után jelentetik meg gyűjtőményes köteteket, változataikat néhány évtizedes munkásságuk termékeiből. A tanulmányok, a bírálatok, az elemzések megírásuk idején aktualitásukkal, ma összegező, egy pályaszakaszt lezáró, korszakot átfogó érvénnyel nyújtottak és nyújtanak figyelemreméltó betekintést a magyar irodalmi életbe. Hasznos és értékes vállalkozások ezek: a szűkebb szakágon belül megkönnyítik a kutatást, ugyanakkor a legszélesebb körű érdeklődőnek is tájékozódást nyújtanak. *Útjelzők*, Nagy Péter találó elnevezése szerint, *Kritikus számadás* Komlós Aladár vallomásaiban, *Nevelők az irodalom* Király István megfogalmazásában, *Pergő évek* tényei és tanúi Várkonyi Nándor idekívánkozó, bár hangvételeiben egész más célt szolgáló posztumusz könyvében.

Mindannyian egyénien, saját sugárkörükön belül vonják meg irodalmi érték- és ítélethatáraikat. Ehhez az is hozzá tartozik, hogy véleményeik egyazon alkotóról és műveikről gyakran eltérőek, izgalmasan magukraszabott egyes irányzatok megítélésében eddig elhangzott vég-szavuk. Az alapmotívum azonban, mint általánosan lesűrhető tanulság: lassan lassan kibontakozóban van egy, az impresszionista, szubjektívnek álcázott dogmatikus, vagy a semmitmondó, de azt szépen kifejező „bírálaton” túllépő, hitelességre törekvő, a magyar irodalmat a világ-irodalom közegében vizsgáló szemlélet.